

Przegląd Religioznawczy 4(290)/2023

The Religious Studies Review

ISSN: 1230-4379

e-ISSN: 2658-1531

www.journal.ptr.edu.pl

SEBASTIAN DAMA

Akademia Marynarki Wojennej

Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych

e-mail: s.dama@amw.gdynia.pl

<https://orcid.org/0000-0003-1367-4795>

DOI: 10.34813/ptr4.2023.6

Ruch ewangelii społecznej w recepcji myśli Washingtona Gladdena wobec przemian społecznych w Stanach Zjednoczonych Ameryki na przełomie XIX i XX wieku

The Social Gospel movement in the reception of Washington Gladden's thought in the face of social change in the United States of America at the turn of the 19th and 20th century

Abstract. The article is devoted to Washington Gladden, one of the leading figures of liberal Protestantism – a religious movement that developed at the turn of the 19th and 20th centuries in the United States. The times in which Gladden lived were a period of changes taking place in American society, such as capitalist social relations, centralizing banking sector, and developing industry. As a pastor, he also faced these changes as a journalist, leader of the social gospel movement, and creator of liberal Protestantism. Through his sermons, articles, books, and specific charitable and social activities, he aimed to realize the Kingdom of God on earth. The article answers questions such as how Gladden understood the church, how he imagined Christianity, and how he created liberal Protestantism. It also explores how the movement functioned and what content it conveyed.

Keywords: social gospel, liberal Protestantism, Christianity, practical theology, congregationalism

Washington Gladden – przedstawienie postaci

Washington Gladden urodził się w 1836 r. w Pottsgrove w Pensylwanii w Stanach Zjednoczonych. W wieku 6 lat został osierocony, a opiekę nad nim przejął jego wuj. W młodości odbył praktyki w „Owego Gazette”, a przyłączenie się do ruchu trzeźwości prowadzonego przez Dobrych Templariuszy (Good Templars) w wieku 18 lat przełożyło się na jego późniejszą postawę wobec rozrywki i alkoholu w przestrzeni życia publicznego. W 1860 r. objął stanowisko pastora. W tym samym czasie zawarł związek małżeński i uzyskał pierwsze święcenia. Został powołany do Kościoła Kongregacyjnego w Morrisana w stanie Nowy Jork, gdzie służył do 1866 r., a później przeniósł się do North Adams w stanie Massachusetts, gdzie przebywał do 1871 r. W tym czasie napisał pierwszą książkę *Plain Thoughts on the Art of Living: Designed for Young Men and Women* o roli rodziny z klasy średniej w Stanach Zjednoczonych w XIX wieku (Mislin, 2020, s. 43). W latach 1871–1875 był redaktorem gazety „Independent”. Zyskał wtedy duży rozgłos, głównie dzięki publikacjom poświęconym teologii praktycznej, bieżącym problemom społecznym oraz upowszechnianiu liberalnej myśli w przestrzeni protestantyzmu. Od 1878 do 1880 r. był redaktorem „Sunday Afternoon” i angażował się w walkę o prawa i godne życie robotników oraz mniejszości narodowych. Choć spotykał się z krytyką m.in. ze strony właścicieli i producentów, to i tak stawał w obronie słabszych i pokrzywdzonych. W 1876 r. opublikował książkę *Working People and Their Employers*, w której m.in. popierał uzwiązkowienie się pracowników. Nie uważał się za zwolennika leseferyzmu ani komunizmu. Nie utożsamiał się też z „darwinizmem społecznym”, choć gdyby miał wybierać między nim a socjalizmem, przyjąłby stanowisko socjalizmu, mimo że nie był socjalistą (Mislin, 2020, s. 116). Był natomiast wyrazicielem chrześcijańskiej „złotej zasady” znanej z *Kazania na górze* (Mt 5,1–7,28 i Łk 6,17–49), która zrównywała wszystkich pod względem ontologicznym i społecznym (Mislin, 2020, s. 58). Kolejną publikację wydał w 1877 r. i zatytułował ją *The Christian Way. Whither it Leads and how to Go on*. Głosił w niej konieczność upowszechniania wartości chrześcijańskich w codziennym życiu. W tym czasie stanął na czele ruchu ewangelii społecznej (Parker et al., 2005, s. 106). Uważano go potem za drugiego ważnego obok Waltera Rauschenbuscha reformatora tego ruchu oraz piewę liberalnego protestantyzmu, zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i poza nimi.

W 1882 r. został mianowany na pastora w Ohio w Kościele Kongregacyjnym w Columbus. W tym czasie wzmacniał swój autorytet, a dzięki wpływowym wiernym był w stanie walczyć ze społeczną niesprawiedliwością (Parker et al.,

2005, s. 108). Z czasem zaczął przyciągać coraz więcej wiernych, którzy słuchali jego kazań. Odnosił się w nich m.in. do: czasu pracy, inspekcji w miejscach pracy, opodatkowania pracy czy regulacji monopoli (Ely, 1886, s. 5–13).

Ze względu na swoją postawę i publikacje ten amerykański pastor był określany mianem liberalnego, gdyż starał się dostosować chrześcijaństwo, w tym protestantyzm, do czasów współczesnych. Poglądy te przedstawił w takich pracach, jak: *Burning Questions of the Life that Now is, and of that which is to Come* (1890), *Applied Christianity. Moral Aspects of Social Questions* (1886), czy *Who Wrote the Bible? A Book For The People* (1891).

W 1885 r. został członkiem założonego przez siebie American Economic Association. Jednym z celów tej organizacji było wspieranie niezależnych badań w ekonomii oraz upowszechnianie wiedzy ekonomicznej w życiu społecznym (Ginther, 2022). W 1893 r. uzyskał nominację na stanowisko rektora Uniwersytetu Stanowego w Ohio, ale została ona odrzucona ze względu na jego poglądy religijne. Uniwersytet Notre Dame nadał mu natomiast tytuł *doctora honoris causa* (*The National Cyclopedia of American Biography*, 1900). Zasiadał również w Radzie Miasta Columbus, gdzie w latach 1900–1902 przewodził idei komunalnej własności robót publicznych (*Ohio History Central*, 2022).

W 1903 r. spotkał się z Williamem E.B. Du Bois, a w wygłoszonym z tej okazji kazaniu *Murder as an Epidemic* potępił lincz i rasizm, wspierając tym samym zepchniętą na margines społeczny i prześladowaną ludność afroamerykańską (Parker et al., 2005, s. 107). W latach 1894–1901 był wiceprezesem Amerykańskiego Stowarzyszenia Misyjnego, a w latach 1901–1904 przewodniczącym tej organizacji. W 1904 r. zrezygnował z tej funkcji, by objąć stanowisko moderatora Krajowej Rady Kościołów Kongregacyjnych Stanów Zjednoczonych (*National Council of the Congregational Churches of the United States*).

W 1905 r. odmówił przyjęcia w darze pieniędzy od Johna D. Rockefellera, nazywając je „skażonymi”, przez co zyskał jeszcze większą sławę nie tylko jako pastor, ale także jako przywódca ruchu społecznego (Olson i Kenny, 2014, s. 193). Wywołało to narodową debatę na temat ekonomii i religii oraz ich przenikania się w życiu społecznym (Mislin, 2020, s. 151–155). W 1914 r. Gladden przeszedł na emeryturę, zyskując tytuł *minister emeritus* Pierwszego Kościoła Kongregacyjnego w USA (Youngs, 2020). W pamięci swoich wiernych i społeczeństwa amerykańskiego pozostał przede wszystkim twórcą współczesnego amerykańskiego liberalnego protestantyzmu, pastorem, dziennikarzem, a także reformatorem i działaczem społecznym. Zmarł 2 czerwca 1918 r. w Columbus w Ohio w wyniku dwóch udarów (Vought, 2017, s. 411).

Washington Gladden jako twórca kościoła współczesnego liberalnego protestantyzmu

Kościół jest istotnym elementem życia społecznego każdej grupy religijnej. Tak też było w przypadku protestantów w Stanach Zjednoczonych, choć funkcjonowanie tego kościoła przejawiało się inaczej w jego skongregacjonalizowanej i liberalnej formie kształtowanej w owym czasie m.in. przez Gladdena (Balmer i Winner, 2002, s. 62–71). Idea tego typu kościołów wywodziła się z purytańskiej tradycji osadników ze skolonizowanej Nowej Anglii, którzy przybyli na ten kontynent w latach 1630–1640. W XX wieku ten odłam protestantyzmu podzielił się na różne denominacje. Największą był Zjednoczony Kościół Chrystusowy (United Church of Christ), który w 1957 r. połączył się z Kościołem Ewangelicko-Chrześcijańskim (Evangelical and Reformed Church). Z kolei Narodowe Stowarzyszenie Kongregacyjnych Kościołów Chrześcijańskich (National Association of Congregational Christian Churches) oraz Konserwatywna Kongregacja Konferencji Chrześcijańskiej (Conservative Congregational Christian Conference) nie włączyły się do Zjednoczonego Kościoła Chrystusa (Balmer i Winner, 2002, s. 71–95). Miało to wpływ na podział na unitaryzm i uniwersalny unitaryzm (Rupp i Winebrenner, s. 585–587). Z kolei Pierwszy Kościół Kongregacyjny stał się częścią tego ostatniego, co jednak nie wpisywało się w myśl amerykańskiego pastora, który podobnie jak Benjamin Kidd (Dama, 2022, s. 65) uważał, że religia jest ludzkim działaniem nienakierowanym na korzyść. Gladden tak pisał: „Kościół, tak zdefiniowany, nie ma jednolitego i autorytatywnego wyznania wiary, ani rządzących czy zgromadzeń, które miałyby prawo mówić w jego imieniu; trudno więc o nim wypowiadać się w sposób ostateczny. Można jednak myśleć o tych wszystkich różnorodnie zorganizowanych grupach ludzi jako o należących do jednego ciała” (Gladden, 2020, s. 3).

W tej mierze Kościół, podobnie jak przedstawiała to Biblia (Mk 13,1), był raczej wspólnotą niż zorganizowaną strukturą (Dama, 2011, s. 78–79): „Rzeczy, w których się zgadzają, są rzeczywiście o wiele ważniejsze niż te, w których się różnią, i naszym zwyczajem jest często mówić o tym całym ciele uczniów chrześcijańskich jako o »kościelach«” (Gladden, 2020, s. 3).

Dla niego moralność miała więc charakter społeczny, a nie indywidualny. Jego zdaniem Jezus Chrystus dostrzegł to, nauczając o „ojcostwie Boga” oraz „braterstwie ludzkości”, z tego względu – jak wyjaśnia dalej pastor z Nowego Jorku – chrześcijaństwo przekształcało jednostkę i społeczeństwo (Dorn, 1993, s. 90). W tej mierze Kościół zarówno w myśli tego duchownego, jak i w myśli Galilejczyka miał iść społeczny wymiar, a tym samym inherentny charakter,

gdyż – jak wskazywał amerykański reformator religijny – zmiana formy nie zmieniałaby ducha, ale też zmiana ducha nie mogłaby się dokonać bez zmiany formy (Dorn, 1993, s. 90). Kościół był więc według niego istotnym miejscem dla religijnej społeczności. W podobny sposób przedstawiał ją zresztą Lloyd V. Ballard. Instytucja ta była rozumiana przez tego amerykańskiego socjologa nie jako umysłowa projekcja społecznej rzeczywistości, oderwana od jednostek i społeczeństwa, ale jako struktura będąca wyrazem wspólnej woli określonej grupy społecznej (Ballard, 1936, s. 3). Byli nią dla Gladdena chrześcijanie, grupa społeczna zjednoczona osobą Jezusa z Nazaretu jako postacią historyczną, ale też boską, która zmieniła życie wielu ludzi, tworząc wielką religię i wywołując moralną rewolucję. Dlatego podobnie jak dla Francisca G. Peabody'ego, Chrystus był dla niego rewolucjonistą (Dorn, 1993, s. 85). Wyrazem egzystencjalnej formy Kościoła było natomiast powstanie Królestwa Bożego na ziemi, czego mieli dokonać chrześcijanie, ponieważ „całe ciało uczniów chrześcijańskich było kościołem” (Gladden, 2020, s. 3). W tej materii minister Pierwszego Kościoła Kongregacyjnego podzielał wizję Rauschenbuscha, który przedstawiał ją w radykalnej formie – jako działanie polityczne wyrażające się poparciem dla działań Socjalistycznej Partii Ameryki (The Socialist Party of America). Gladden z nią sympatyzował, w przeciwieństwie do starszej Socjalistycznej Partii Pracy (Socialist Labour Party), która nie sprawdziła się jego zdaniem w realizacji wizji Królestwa Bożego na ziemi. Starał się więc unikać związków z socjalizmem, a nawet z polityką (Dorn, 1993, s. 90–94). Obaj pastory zgadzali się natomiast w tym, że działania Kościoła, na czele którego stali, miały być wyrazem idei paruzji, a postulaty pokoju i sprawiedliwości miały być realizowane w dostępnej im rzeczywistości (Evans, 2017, s. 34), łącząc to, co wieczne i to, doczesne (Mt 6,10).

W tej mierze Kościół w myśli amerykańskiego teologa odgrywał istotną rolę, ale nie jako formalna, tylko społeczna struktura, dzięki sile swoich więzi. Tylko w taki sposób można było bowiem realizować słowo Ewangelii, będące dziedzictwem chrześcijaństwa. Trudno natomiast zrozumieć pojęcie Kościoła w jego liberalno-protestanckiej formie bez kolejnych działań podejmowanych przez Gladdena jako religijnego i społecznego przywódcy. Mam tu na myśli jego działalność publicystyczną, a zwłaszcza dziennikarską.

Washington Gladden jako pastor i dziennikarz

Amerykański pastor początkowo zdobywał doświadczenie dziennikarskie w Nowym Jorku w 1871 r. Przyniosło mu ono sławę, pozwoliło zbudować

znaczący kapitał społeczny, ale także było miarą często złych doświadczeń w życiu społecznym i prywatnym. W owym czasie społeczeństwo amerykańskie, zwłaszcza w tej aglomeracji, ulegało istotnym zmianom, szczególnie w dziedzinie ekonomii, co wpływało na zachowania społeczne, będące istotną częścią jego historii. Jednym z ważniejszych wydarzeń była centralizacja przemysłu bankowego, która przyczyniła się do rozwarstwienia społecznego – bankierzy, kupcy i przedsiębiorcy się bogacili, a pracująca klasa społeczna z dnia na dzień stawała się biedniejsza. Ówczesnie miasto liczyło około miliona mieszkańców (Mislin, 2020, s. 61) i miało wysoki wskaźnik umieralności ludzi dorosłych (*Long Time Trends in Illness and Medical Care, Public Health Monograph*, 1957, s. 38), na skalę niespotykaną w Europie czy w innych częściach Stanów Zjednoczonych (Beckert, 1993, s. 123). Gladden określił ten czas mianem „mrocznego okresu w życiu narodu” (Gladden, 2010, s. 193). W latach 1871–1874 wybuchały w mieście protesty i przetaczały się fale społecznego niezadowolenia na tle religijnym i ekonomicznym, jak np. bunt bezdomnych w 1874 r. w Tompkins Square Park w Nowym Jorku (Mislin, 2020, s. 62 i n.).

W tym czasie Nowy Jork był także stolicą amerykańskiego dziennikarstwa. „Independent”, w którym Gladden pracował od 1871 r., był dziennikiem przedstawiającym życie polityczne z punktu widzenia ówczesnej prawicy, w tym szokujące na tamte czasy wydarzenia, jak polityczna korupcja, a także ukazującym zagadnienia o charakterze religijnym (Mislin, 2020, s. 63–80). Gazetę tę wydawał wówczas Theodore Tilton, bliski współpracownik ministra Kongregacyjnego Kościoła na Brooklynie w Nowym Jorku, Henry’ego W. Beechera (Mislin, 2020, s. 63), bardzo popularnego i opiniotwórczego człowieka. Beecher prowadził spór ze „starą szkołą” prezbiteriańską, która nie zgadzała się z jego „ewangelią miłości”, poglądami na temat grzechu pierworodnego, spędzania czasu wolnego, a także w kwestii niewolnictwa czy abolicjonizmu (Appelgate, 2006, s. 154–155). Poglądy te były bliskie wszystkim pracującym w redakcji „Independent”. Było to środowisko odpowiednie dla Gladdena, który mógł przedstawiać w swoich rubrykach różne wydarzenia religijne, zarówno w lokalnym środowisku, jak i na świecie, rozważać problemy religijności w Stanach Zjednoczonych i poza nimi oraz pisać recenzje książek religijnych, również o zasięgu krajowym i światowym. W swojej działalności dziennikarskiej autor *Working People and Their Employers* odnosił się nie tylko do protestantyzmu, ale także do katolicyzmu, judaizmu, hinduizmu czy buddyzmu (Mislin, 2020, s. 66). Ponadto uważał, że religia, a zwłaszcza protestantyzm, nie powinna być przedmiotem działań politycznych, w czym nie zgadzał się z Josiahem Strongiem, który głosił, że chrześcijaństwo powinno być upolitycznione (Mislin, 2020, s. 67). Na łamach „Independent” amerykański pastor pisał więc: „Modlitwa publiczna staje się farszą i bluźnierstwem, gdy prowadzona jest [...]

przed tymi, którzy nic jej nie obchodzą” (Gladden, 1873, s. 175). Choć jak sam podkreślał, jego misją było wskazywać i kierować ruchem społecznym, tak by urzeczywistnić Królestwo Niebieskie na ziemi (Mislin, 2020, s. 64).

Oprócz siedziby dziennikarskiej i działalności pastoralnej redakcja „Independent” była miejscem, w którym przecinały się drogi wielu znaczących osób tamtego czasu, które amerykański pastor mógł osobiście poznać. Częstymi gośćmi byli: wiceprezydent Schuyler Colfax, senator Henry Wilson oraz znany dziennikarz i działacz społeczny na rzecz abolicjonizmu William L. Garrison. W czasie pracy w gazecie pastorowi z Brooklynu bliscy byli dwaj inni redaktorzy: William H. Ward i Edward Eggelston, uważali się nawet za przyjaciół (Mislin, 2020, s. 64). Bowen i Ward kierowali publikowane treści w stronę teologicznego liberalizmu. Pojawiały się więc artykuły dotyczące mniejszości religijnych, wsparcia przez rząd USA kościołów protestanckich, promowania aktywnego uczestnictwa kobiet w życiu Kościoła protestanckiego. Redakcja nowojorskiego dziennika wykazywała się jednak pluralizmem, gdyż oprócz publikacji Jennie F. Wiling czy Mary A. Dodge, wspierających aktywną rolę kobiet w życiu publicznym, można było także poznać poglądy Henry’ego van Dyke’a, prezbiterianina, który przedstawiał zupełnie odmienne spojrzenie (Mislin, 2020, s. 64–65). W swojej działalności publicystycznej autor *Recollections* sprzeciwiał się temu, jakoby nauka mogła wyjaśniać zagadnienia religijne. Pisał: „Istnienie Boga nie może być wykazane przez naukę [...], ponieważ [...] nigdy nie można być pewnym” (Gladden, 1872, s. 4). Dla niego wiara miała charakter prywatny i była wyrazem jednostkowej woli. Żadne działania z zewnątrz, czy to pod postacią nauki, czy polityki, nie mogły mieć więc na nią wpływu. Tylko w sferze społecznej – jako wyraz wspólnotowego działania w dystrybucyjnej przestrzeni społecznej – możliwe było istnienie wiary i rozwój życia religijnego.

W 1870 r. „Independent” wsparł partię republikańską oraz prezydenta Ulyssesa Granta, ale nie było to silne poparcie, raczej wyraz słabości systemu dwupartyjnego, gdzie wspomniana redakcja wybrała tzw. mniejsze zło (Mislin, 2020, s. 78). Gladden sprzeciwiał się takim działaniom, a także oponował przeciw religii widzianej przez pryzmat interesów partii politycznych. Jednak, jak się później okazało, nie był to jedyny powód tego, że postanowił opuścić nowojorską gazetę. Zaczęto w niej w tym czasie publikować reklamy, co znacznie wykraczało poza ramy moralności amerykańskiego pastora i tym samym stało się zarzewiem konfliktu między nim a Bowenem. Pod koniec 1874 r. Gladden podjął więc decyzję o rezygnacji i w 1885 r. odszedł z redakcji, by w 1878 r. zostać redaktorem „Sunday Afternoon” w Springfield w stanie Nowy Jork. Periodyk ten miał również religijny charakter, ale bez tak dużego społecznego odbioru jak poprzednia gazeta. Prezentowane w niej treści miały bardziej

doktrynalny i polityczny charakter, choć podejmowały także pewne problemy społeczne, ale na znacznie mniejszą skalę i z mniejszym zapałem (Mislin, 2020, s. 85). Ponadto autor *Plain Thoughts on the Art of Living. Designed for Young Men and Women* podejmował w tym czasie wiele działań charytatywnych. Po napisaniu w 1876 r. raportu na temat biedy w mieście, do którego się przeprowadził z Nowego Jorku, postanowił przybliżyć mieszkańcom Królestwo Boże, tworząc organizacje charytatywne dla okolicznej biedoty (Mislin, 2020, s. 86). Najważniejszy jednak dla amerykańskiego pastora był czas spędzony w „Independent”, który nie tylko ukształtował jego poglądy, ale także zapewnił mu kapitał społeczny do kontynuowania misji ewangelizacji oraz kształtowania liberalnej myśli protestanckiej, a tym samym silnej pozycji społecznej ewangelii.

Washington Gladden jako reformator i działacz społeczny

Gladden w ramach działań podejmowanych w przestrzeni społecznej starał się jak najbardziej pomóc potrzebującym, jednak nie odpowiadały mu istniejące struktury, ukształtowane przez kapitalistyczne formy stosunków społecznych. Poza tym jego działanie miało charakter nie polityczny, ale moralny, ukierunkowany na człowieka jako najwyższą wartość, zbudowaną na treściach, które niosło chrześcijaństwo w postaci liberalnego protestantyzmu. W tej mierze bliski był mu pogląd głoszony przez Charlesa Howarda Hopkinsa, że nic nie przyczyniło się tak bardzo do społecznego zaangażowania się religii protestanckiej w społeczne działania, jak właśnie kapitalizm i uwarunkowane przez niego stosunki społeczne (Dorn, 1993, s. 83). W swoich wypowiedziach pastor wskazywał na istnienie swoistego „prawa organicznego ludzkiej społeczności”, które zrównywało wszystkich, również bogatych z biednymi. Jak pisał: „Istoty ludzkie zostały stworzone do życia razem na tej planecie i do odzajemniania we współpracy dużej części dobra, jakim jest istnienie. Prawem życia jest więc miłość lub dobra wola. Każdy z nich ma swój udział w dobru drugiego; jego szczęście zależy w dużej mierze od dobrego samopoczucia jego bliźnich” (Gladden, 2018, s. 23).

Postawa tego przywódcy ewangelii społecznej wynikała z tego, że podobnie jak Kidd, widział moc sprawczą chrześcijaństwa w kształtowaniu stosunków społecznych. Postrzegał też chrześcijaństwo jako „jądro kultury” (Ralph Linton) zachodniej, której częścią były także Stany Zjednoczone. Dlatego ten nurt religijny był przez obu postrzegany holistycznie i stanowił odzwierciedlenie ich postawy panreligijnej (Dama, 2022, s. 63). W artykule w „Independent” z 4 czerwca 1867 r. zatytułowanym *The Heresy of the Checker-Board* Gladden

napisał: „Chrześcijaństwo ma związek z całym życiem, [dlatego] powinno być powiązane z naszymi myślami i czynami” (Gladden, 1867, s. 2). Poza tym religia była dla niego faktem społecznym, rozumianym w duchu durkheimowskim, a uczucia religijne mogły przyczynić się do tworzenia społecznych organizacji, posiadających cechy powszechności, konieczności i zewnętrżności. Amerykański pastor pisał: „Jeśli religia jest życiem, to stworzy formy organiczne” (Gladden, 2020, s. 38). W związku z tym każde działanie jednostki czy grupy społecznej miało charakter moralny, a tym samym wymiar społeczny, łącząc je w sieć jak w teorii Harrisona White’a. Dlatego utrzymywanie przez jednostkę własności, z wykluczeniem innych, mniej operatywnych osób, lecz przestrzegających zasad społecznego współistnienia, w tym uznania dobra wspólnego, znalazło wyraz w sprzeciwie Gladdena wobec sytuacji społecznej na przełomie XIX i XX wieku w Stanach Zjednoczonych. Uważał on bowiem, że „cała własność jest utrzymywana w zaufaniu dla społeczeństwa” (Gladden, 1893, s. 10) i że nie ma czegoś takiego jak „absolutna własność” (Gladden, 1893, s. 10). Z tej przyczyny amerykański pastor podejmował konkretne działania, zgodnie z wizją Rauschenbuscha stworzenia Królestwa Bożego na ziemi. Pragnął pomagać tym grupom społecznym, które nie mogły dotąd liczyć na wsparcie ani ze strony rządu USA, ani społeczeństwa (Dama, 2022, s. 63–65). Jego ruch ewangelii społecznej opierał się zatem na tych cechach chrześcijaństwa, które według autora *The Church and the Modern Life* były cechami ludzkiej natury (Gladden, 2020, s. 95).

Dla Gladdena moralność i wartości nie miały jednak charakteru absolutnego. Mówił: „nie ma i nie może być stałych standardów dobrych manier” (Gladden, 2020, s. 52). Choć występował jako obrońca wykluczonych, uważał, że pomagać można tylko tym, którzy chcą pracować i którzy jedynie w wyniku istniejących stosunków społecznych utracili swoją pozycję społeczną. Natomiast ci, którzy nie chcą pracować, to znaczy z własnej woli zostali wykluczeni, nie mają i nie powinni mieć prawa do pomocy i funkcjonowania w życiu społecznym wśród osób realizujących moralne zobowiązania, jakie nakładał na nie protestantyzm. Pisał więc: „Ci, którzy nie pracują, nie mają prawa do zabawy” (Gladden, 2020, s. 6). W tej mierze ruch ewangelii społecznej funkcjonował także jako kościół. Gladden uważał bowiem, że jego członkowie jako wolni ludzie stowarzyszeni w wielkiej wspólnotcie powinni wzajemnie dbać o przestrzeganie zasad moralnych ukształtowanych przez liberalny protestantyzm. Myśl tę potwierdzają jego słowa: „obowiązkiem ludzi wolnych jest pozostać w kościele, do którego należą – jeśli mogą być tam tolerowani – i przez życzliwość, cierpliwość i wierność prawdzie, tak jak ją widzą, czynić to, co mogą, aby oświecić i poszerzyć wspólnotę tych kościołów” (Gladden, 2010, s. 230).

Wolność ta wiązała się ze wspomnianą formą społecznej organizacji, ale bez jej formalnych struktur. Z tej przyczyny Gladden twierdził, że „Diabły to dogmaty” (Gladden, 2010, s. 9), sprzeciwiając się tym samym formalizacji wiary i głosząc wolność, która była dla niego fundamentem nie tylko liberalnego protestantyzmu, ale także rodzącego się nowego amerykańskiego społeczeństwa, podobnie jak chrześcijańskie doświadczenie Boga oraz powszechne ludzkie doświadczenie.

Literatura

- Appelgate D. (2006). *The Most Famous Man in America. The Biography of Henry Ward Beecher*. New York: Doubleday.
- Ballard L.V. (1936). *Social institutions*. New York – London: Appelton-Century.
- Balmer B., Winner L.F. (2002). *Protestantism in America*. New York: Columbia University Press.
- Beckert S. (1993). *The Monied Metropolis. New York City and the Consolidation of the American Bourgeoisie*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biblia Tysiąclecia* (2003). <https://biblia.deon.pl/>
- Collins S.D. (1957). *Long Time Trends in Illnes and Medical Care*, Wasington: Public Health Monograph.
- Dama S. (2011). Koncepcja filozofii eklezjastycznej M. Bierdiajewa wobec kryzysów w filozofii zachodnioeuropejskiej. *ΣΟΦΙΑ*, 11, 73–88.
- Dama S. (2022). Idea ewolucji społecznej Benjamina Kidda w ruchach ewangelii społecznej w Stanach Zjednoczonych Ameryki. *Modernizacja czy status quo? Przegląd Religioznawczy*, 1 (283), 61–70. doi: 10.34813/ptr1.2022.5.
- Dorn J.H. (1993). *The Social Gospel and Socialism. A Comparison of the Thought of Francis Greenwood Peabody, Washington Gladden, and Walter Rauschenbusch*. *Church History*, 62 (1), 82–100.
- Ely R.T. (1886). *Report of the Organization of the American Economic Association*. Baltimore: J. Murphy & Co. https://books.google.pl/books?id=dshuai0LsrMC-&q=%22Washington+Gladden%22++%22American+Economic+Association%22.&pg=PA41&redir_esc=y#v=snippet&q=%22Washington%20Gladden%22%20%20%22American%20Economic%20Association%22.&f=false [dostęp: 12.08.2023].
- Evans Ch.H. (2017). *The Social Gospel American Religion*. New York: New York University Press.
- Ginther A.J. (2022). *Reverend Dr. Washington Gladden*. <https://www.columbus.gov/Templates/Detail.aspx?id=2147506580> [dostęp: 12.08.2023].
- Gladden W. ([1867] 2020). *The Heresy of the Checker-Board*. *Independent*, 19. W: D. Mislin, *Washington Gladden's Church. The Minister Who Made Modern American Protestantism* (s. 50). London: Rowman & Littlefield Publishers.
- Gladden W. ([1868] 2020). *Pain Thoughts on the Art of Living*. Designed for Young Men and Women. W: D. Mislin, *Washington Gladden's Church. The Mi-*

- nister *Who Made Modern American Protestantism* (s. 44–45). London: Rowman & Littlefield.
- Gladden W. ([1872] 2020). The Prayer-Gauge again. *Independent*, 24, 4. W: D. Mislin, *Washington Gladden's Church. The Minister Who Made Modern American Protestantism* (s. 61–84). London: Rowman & Littlefield.
- Gladden W. ([1873] 2020). Official Prayer. *Independent*, 4. W: D. Mislin, *Washington Gladden's Church. The Minister Who Made Modern American Protestantism* (s. 61–84). London: Rowman & Littlefield.
- Gladden W. ([1876] 2020). Being a Christian. What it Means and How to Begin. Boston: Congregational Publishing Society. W: D. Mislin, *Washington Gladden's Church. The Minister Who Made Modern American Protestantism* (s. 85–104). London: Rowman & Littlefield.
- Gladden W. ([1893] 2020). Tools and the Man. Property and Industry Under Christian Law. Boston: Houghton Mifflin. W: D. Mislin, *Washington Gladden's Church. The Minister Who Made Modern American Protestantism* (s. 105–128). London: Rowman & Littlefield.
- Gladden W. (2010). *Recollections*. Oregon: Wipf and Stock Publishers.
- Gladden W. (2018). *The Forks of the Road*. London: Forgotten Books.
- Gladden W. (2020). *The Church and Modern Life*. Frankfurt am Men: Outlook Verlag.
- Linton R. (2007). *Cultural Background of the Personality*. Milton Park – Abingdon: Routledge – Oxon.
- Mislin D. (2020). *Washington Gladden's Church. The Minister Who Made Modern American Protestantism*. London: Rowman & Littlefield.
- Ohio History Central (2022). *Washington Gladden*. https://ohiohistorycentral.org/w/Washington_Gladden [dostęp: 12.08.2023].
- Olson J.S., Kenny S.L. (2014). *The Industrial Revolution*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Parker G., Sisson R., Coil W.R. (2005). *Ohio and the World, 1753–2053: Essays Toward a New History of Ohio*. Ohio: Ohio State University.
- Rupp I.D., Winebrenner J. (1849). *History of All the Religious Denominations in the United States*. Harrisburg: John Winebrenner V.D.M.
- Sowa K.Z. (1975). Zrzeszenie jako typ grupy społecznej. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 4(37), 247–265.
- The National Cyclopaedia of American Biography. Being the History of the United States as Illustrated in the Lives of the Foundries, Builders, and Defenders of the Republic, and of the Men and Women who are Doing the Work and Moulding the Thought of the Present Time* (1900). https://books.google.pl/books?id=tt4DAAAAYAAJ&q=Gladden&redir_esc=y [dostęp: 12.08.2023].
- Vought H.P. (2017). Gladden Washington (1836–1918). W: J.A. Johnson (red.), *Reforming America. A Thematic Encyclopedia and Document Collection of the Progressive Era* (s. 411). Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Youngs B. (2020). *Gladden, Solomon Washington*. <http://www.americanrealities.com/gladden-solomon-washington.html> [dostęp: 12.08.2023].